

15 Temmuz Darbe Girişimi

-Değerlendirme ve Beklentiler-

M. Samet Tomakin

15 TEMMUZ 2016 DARBE GİRİŞİMİ

15 TEMMUZ 2016 DARBE GİRİŞİMİ

-Değerlendirme ve Beklentiler-

Darbe teşebbüsünün son derece iyi planlanmış, organize bir kalkışma olması, FETÖ'nün gerek askeriyede gerekse devlet içerisinde özellikle son yıllarda ciddi bir konuma gelmiş olması dolayısıyla teşebbüsü boyutları göz önünde bulundurulduğunda bu denli kapsamlı bir hareketi sadece FETÖ'nün gerçekleştirebilecek olması bu ihtimali güçlendirmektedir. 7 Şubat 2012 MIT krizi ve akabinde 17-25 Aralık soruşturmalarıyla ilişkileri tamamen kopan ve o tarihten bu yana devletin hükmüne ağırayan paralel yapı mensuplarına son bir çare olarak darbeye başvurmaları akla yatkın bir ihtimaldir.

M. Samet TOMAKIN

15 Temmuz 2016 Cuma günü Türkiye aşına olduğu ancak uzun süreden bu yana unutulmadığı bir gelişme ile sarıldı. Hali hazırda basına yansıyan haberlere göre öğlen saatlerine doğru TSK içinde olağandışı bir hareketlenme gözlenmeye başlandı. Güvenlik tedbirleri yahut türlü gerekçelerle peşpeşe toplantılar düzenleniyor, asker tatbikatına çağrılıyor, tanklar ve savaş uçakları, helikopterlerinin bakımları ve araçlara mühimmat takviyesi yapılıyordu. Askeriye içerisinde sebebin kestirmenin göç olduğu bir telaş vardı. Darbe girişimi günü askeriyede olağandışı bir hareketlilik olduğu istihbaratının MIT'e ulaşması üzerine MIT ile Genelkurmay arasında 16.00'da ilk temas gerçekleşti.

MIT Müsteşarı Hakan Fidan, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Akar'ı telefonla arayarak kışlalarda bir gariplik olduğuna yönelik aldığı durumları paylaştı. Akabinde ikinci temas saat 16.30'da gerçekleşti. Fidan'ın talimatıyla Genelkurmay karargahına giden MIT Müsteşar Yardımcısı, Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Yaşar Güler'le bir görüşme gerçekleştirdi ve kışlalardaki hareketlilik iklimini buhuşmasıyla yüz yüze değerlendirildi.

Genelkurmay hareketlenmeye başlamıştı.

Taraflar arasındaki üçüncü görüşme ise saat 17.45'te gerçekleşti. TSK içindeki öğlen saatlerinde başlayan bu hareketliliğin devam etmesi üzerine MIT Müsteşarı Fidan, Genelkurmay karargahına giderek, 2. Başkanı Orgeneral Güler ve bazı üst düzey

komutanlarını da yer aldığı bir toplantıda Genelkurmay Başkanı Akar'la elindeki bilgileri paylaştı. Bu görüşmenin ardından hava, kara, deniz ve jandarma birliklerinin başta Ankara ve İstanbul olmak üzere komutanlarıyla teması geçilmeye çalışıldı ancak başarısız oldu. Nitekim karargahın temasları sağlayan emir subayı ve özel kalem müdürü gibi isimlerin darbeciler içinde yer alması talimatların iletilmesi ve onem alınmasını sekteye uğrattı.

Son görüşmenin ardından Genelkurmay Başkanı Orgeneral Akar, darbe girişiminin, Jandarma Genel Komutanlığı, Zırhlı Birlikler ve Akıncı Hava Üssü ile birlikte dört yönetim merkezinden biri olan Kara Havacılık Okulu'ndaki kalkışmanın kontrol altına alınması için Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Salih Zeki Çolak'ı go-

Yarbay Levent Türkkan

revlendirdi. Çolak, bu emri aldıktan üç saat sonra Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı Orgeneral İhsan Uyar ile birlikte, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Akar'ın emir subayı Yarbay Levent Türkkan tarafından Genelkurmay Karargâhına davet edildi ve akabinde ahkonda. Bunun haricinde Silahlı Kuvvetler Komuta Harekat Merkezi Amiri Tuğgeneral İbrahim Kırıl arandı, Türk hava sahasında ikinci bir emre kadar hiçbir askeri hava aracının (uçak, helikopter vs.) havalanmaması, havada bulunanların derhal tesislerine dönmesi ve Kara Havacılık Komutanlığı'na gidilerek orada bulunan personel konuları ve hava araçlarının uçmaması dahil gereken her türlü tedbirin alınması, Etimesgut'taki Zirhli Birlikler Okulu ve Eğitim Tümen Komutanlığı'na gidilerek tank ve zirh araçlar başta olmak üzere tüm araçların hareketlerinin durdurulması ve hiçbir şekilde dışarı çıkmamaları yönünde gereken tedbirlerin alınması emirleri verildi.¹

Tüm bu süreçler, darbe girişiminin öce çekilmesiyle sonuçlandı. Nitekim darbeciler bundan önceki 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen darbelerde olduğu gibi darbeyi gece 03:00 saatlerinde yapmayı planlıyorlardı.²

Öğle saatlerinde gözlenmeye başlayan bu hareketliliğin gerçek sebebi ilerleyen saatlerde ortaya çıkmaya başladı. Darbe talimatı faks mesajıyla geldi. Kendilerini "Yurtta Sulh" konsepti olarak isimlendiren cunta yeni komuta kademesini liste olarak ilgili kurumlara bildirdi. Akabinde Cumhurbaşkanlığı muhafız alayında silahlandırıldı.³ Birçok semitte stratejik noktalar ve ana yollar asker tarafından kapatılmaya başlandı, Boğaziçi ve Fatih köprüleri tanklar ve asker tarafından trafiğe kapatıldı. Karadaki hareketlilik ilerleyen saatlerde gökyüzüne de yansdı, çok sayıda F-16 savaş uçağı İstanbul'da özellikle de Üsküdar, Be-

şiktaş gibi birçok merkezi semt semalarında alçak uçuşlar gerçekleştiriyor, onlara yer yer helikopterler de eşlik ediyordu. Akabinde akşam saatlerine doğru TBMM ve MIT'in de arasında bulunduğu üst düzey devlet kurumlarının asker tarafından kuşatıldığı ve yer yer savaş uçaklarıyla bombalandığı haberleri gelmeye başladı. Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, TBMM, polis karargâhları ile birlikte darbecilerin en yoğun saldırdığı yer, MIT'in Ankara Yenimahalle'deki yerleşkesi oldu. Darbeciler helikopter ve ağır silahlarla saldırdı. MIT Karargâhı'nda bulunan Müsteşar Hakan Fidan tüm personeline, "Ölmek var dönmek yok. Son menmiye kadar çatışacaksınız" talimatını verdi. Çatışmalar sabaha kadar sürdü. Darbeciler helikopterden A-100 denilen ağır silahlarla karargâh binasını tamdı ve duvarlarda futbol topu büyüklüğünde delikler açıldı. Darbecilerin bedellerinden biri de hava unsurları ile birlikte Beştepe'deki Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'ne hava saldırısı düzenlemektir. Ancak Cumhurbaşkanlığı'nın yerdan havaya atış yapan uçak savar silah sistemleriyle korunması nedeniyle savaş uçağı ile helikopter, yerleşkeye fazla yaklaşamadı ve bu plan gerçekleştirilemedi.⁴ Olay kendini belli etmişti. İlk etapta bir cunta işinin mi yoksa askeri hiyerarşi dâhilinde mi olduğu bilinmeyen bir darbe teşebbüsü söz konusuydu. Teşebbüs ilk hedef olarak kendisine Genelkurmay Başkanlığı'nı seçmişti. Zira bu sayede TSK'nın başı ele geçirilerek hareketin başanya ulaşması için TSK'nın tüm imkânları kullanılabilirdi. Teşebbüs öncesinde Genelkurmay Başkanlığı'nda da olağan dışı gelişmeler gözlemlenmekteydi. Güvenlik tedbirleri yabut türlü gerekçelerle GKB'deki GB Hulusi Akar'ın ve üst düzey komutanların korumalarını da arasında bulunduğu görevli askerler toplantılara sokulmuş, ortam büyük oranda boşaltılmıştı. İçeride sadece Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar, Genelkurmay 2. Başkanı Yaşar Güler, birkaç kuvvet komutanı ve onların hizmetindeki emir subayları ile özel kalem müdürleri kalmıştı. Tam da böyle bir ortamda operasyon başlatıldı. Ana kapıya beyaz bir otobüs yarıştı, asker kıyafetli, maske li ve uzun namlulu silah taşıyan 60 kişi seri bir şekilde iniş yaptı. Darbeci askerler seri bir biçimde binaya baskın düzenledi. Kısa zaman içerisinde ana hedef olan GB başkanı Hulusi Akar'ın makam odasına ulaşıl-

TSK Mustafa Kemal döneminden itibaren Türkiye’de rejimin ve devrim kanunlarının koruyucusu hüviyetine bürünmüş ve gerekli gördüğü durumlarda siyasete müdahale etmekten çekinmemiştir. Mustafa Kemal ve İsmet İnönü dönemlerinde siyaset kurumunun uygulamalarının rejim açısından bir tehlike teşkil etmemesinden ötürü bu dönemlerde siyasi iktidarın emrinde çalışan ordu için çok partili hayata geçişle birlikte duran değişmeye başlamıştır. Bu durum neticesinde asker 1960 senesinde darbe yapmış Demokrat Parti hükümetine görevden el çektilmiş, parti kapatılmış aralarında Demokrat Parti lideri ve başbakan Adnan Menderes’in de bulunduğu bazı isimler idam edilmiştir.

di. Akar’ın özüne darbe bildirisini koyan darbeci askerler Akar’dan bildiriyi imzalamasını istedi, Akar bu isteği reddetti. İsrarlarına rağmen somuç alamayan darbeciler GB başkanına bildiriyi imzalamak için zor kullanmaya başladı. Bu sırada GB başkanı darbecilere sürekli yanlış yaptıklarını telkin ediyordu. Baskını gerçekleştiren darbeci generallerden Tümgeneral Mehmet Dışlı, Akar Paşa’ya bildiriyi imzalaması ve kendi deyimıyla hareketin “Kenan Evren”i olmasını teklif ediyordu. Boğazın kemerle sıkılmasından yere yatırılıp darp edilmeye kadar türk işkencelere maruz kalmasına, kafasına silah dayanmasına ve öldürülmekte tehdit edilmesine, 20 saat aç ve susuz bırakılmasına rağmen Akar Paşa bildiriyi imzalamadı⁶. Bu sırada Genelkurmay İkinci Başkanı’nun odası basılmış ve rehlin alınmış, çıkan çatışmada Orgeneral Akar’ın koruma müdürü yaralanırken, koruma elibi içerisinde yer alan bir astsubay şehit olmuştu.⁷ Darbeciler arasında yer alan Orgeneral Güler’in emir subayı da çatışma sırasında öldü. Bu sırada Genelkurmay 2. Başkanı Yaşar Güler kelepçelenmiş ve Akar Paşa’nın makam odasına getirilmişti. Akar Paşa darbecilerden üstünü çıkarma ve namaz kılma müsaadesi istedi, akabinde esir tutulmaya başlandı.⁸ O dakikalarda Genelkurmay’ın bahçesine darbecilere mensup askeri sevkiyat devam ediyordu. Üst geçidin hizasında beliren tank, demir kapıyı parçalayarak Genelkurmay’ın bahçesine girmiş, akabinde bir helikopter GB’ye iniş yapmıştı. Darbecilerden iki kişi ise santral bölümüne yönelerek buradaki askerleri rehlin aldı. Askerlerin elleri kelepçelendikten sonra iletişim sağlanamaması için santraldeki teknik cihazlar otomatik silahlarla taranarak etkisiz hale getirildi.⁹

Genelkurmay’dan sonra darbecilerin önemli hedeflerinden biri de darbenin ilan edilmesi için önemli medya organlarının ele geçirilmesi idi. Bu kapsamda ilk olarak TRT’yi basan darbeciler burada kontrolü kısa sürede sağladı ve hazırladıkları darbe bildirisini TRT ekranlarından duyurmayı başardı. Açıklamada, “Bu metnin Tüm Türkiye Cumhuriyeti kanallarında yayınlanması Türk Silahlı Kuvvetleri’nin bir isteği ve emridir. Türkiye Cumhuriyeti’nin değerli vatandaşları, Türk Silahlı Kuvvetleri de dahil olmak üzere devletin tüm kurumları ideolojik saiklerle dışayn edilmeye başlanmış ve dolayısıyla görevlerini yapamaz hale getirilmiştir.” denildi.¹⁰ TRT’nin haricinde CNN Türk de darbecilerin hedeflerinden bir diğerydi. Kanal darbeci askerler tarafından basılarak kısa süre içerisinde kontrol altına alındı.¹¹ Akabinde Türküz medya darbeci askerlerin saldırılarına maruz kaldı, Digiörk basıldı.¹² Yeni Şafak çalışan Mustafa Canbaz isimli muhabir Çengelköy’de darbeciler tarafından başından vurularak öldürüldü.¹³

45

Teşebbüs sürecinde bir diğer dükkate değer unsur ise Hava Kuvvetleri Komutanı Abidin Ünal'ın Eskişehir'deki Mühür Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Mehmet Şanver'in kuzunun İstanbul Moda Deniz Kulübü'ndeki düğün törenine katıldığı sırada "Lazerli, tam teçhizatlı" askerler tarafından kaçırılmış olmasıdır.¹⁶ Darbe teşebbüsü esnasında hava kuvvetleri komutanı Abidin Ünal'ın yanına beraberindeki birçok general de teşebbüse düğüne katıldıkları sırada yakalanmışlardır. Doğumda Bogaziçi köprüsünün tanelarla kapatıldığı haberi alınması üzerine Ünal darbe yapıldığını anlamış, komutanları bir odaya toplamış ve generallere hemen birliklerinin başına geçme emri vermiş, ancak akabinde kendilerini darbe karşıtıymış gibi gösteren MAK timini taşıyan bir helikopter bir süre sonra düğünün yapıldığı mekânı tınış yapmış ve Ünal'ı darbeye karşı güvenli bir yere götürmek için geldikleri şekilde kandırarak alıkoymuş ve Akıncılar Üssü'ne götürerek etkisiz hale getirmiştir.¹⁷

GK başkanı dâhil TSK üst komuta kademesinin darbeye katılmadığı ve askerlere geri dönmeye çağrılarını yapmasıyla bu teşebbüsün hiyerarşi dışında gerçekleşen bir cunta hareketi olduğu anlaşıldı. Askeriyedeki 15 Temmuz öğle saatlerinden itibaren askeriyede görülen hareketliliğin darbe teşebbüsü olduğunun anlaşılmasıyla birlikte ülke çapında yüzbinlerce hatta milyonlarca kişi sokaklara döküldü ve darbeci askerlerin kestigi yollar yahut kontrol altına aldıkları yerler halk tarafından kuşatıldı. Zaten darbenin cunta faaliyeti olması, üst komuta kademesinin teşebbüse destek vermemesi neticesinde teşebbüs İstanbul ve Ankara başta olmak üzere birkaç ille sınırlı kaldı, ülke geneline yayılmadı. Başbakan Binali Yıldırım, 15 Temmuz günü 23 sulanında bir televizyon kanalının canlı yayınına bağlanarak yaptığı açıklamada, "bir kalkışma girişimi"nin olduğunu belirterek, "Bu girişime izin verilmeyecektir. Bunu yapanlar en ağır bedeli ödeyeceklerdir. As-

lerin içerisinde bir grubun kalkışması söz konusu." şeklinde bir demerç verdi. Benzeri bir açıklamada Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan geldi. Erdoğan "Millî iradeye yönelik bu ayaklanma hareketine karşı tabii ki hukuk, yasalarımız, anayasamız neyi gerektiriyorsa, bu yapı ister Silahlı Kuvvetler içinde olsun, bir grup azınlık da olsa ister başka kurumlarımızın içerisinde olsun, gereken cevabı alacaklardır." açıklamasında bulundu ve halkı sokağa çıkmaya çağırdı.¹⁸ Halkın da teşebbüs karşısında güçlü bir pozisyon alması ve Emniyet teşkilatının da önemli desteği sayesinde muazzam bir ivmeyle başlayan darbeci hareket ilerleyen saatlerde bu ivmesini ve üstünlüğünü yitirmeye başladı. Ancak Türkiye'de önceki darbe girişimlerinin aksine darbeci askerlerin darbeye karşı gerek Emniyet güçlerine gerek halka karşı tepkisi sert oldu. Silah taşımayan, darbeci askerlere sadece barışçıl bir biçimde direnen halkın üzerine darbeci askerler tarafından ateş açıldı, üzerlerine tank sürüldü, tabii olarak bilanço da ağır oldu. 20 Temmuz 2016 itibarıyla açıklanan son rakamlara göre 60'ı polis, 3'ü asker, 145'i sivil olmak üzere 208 kişi hayatını kaybetti.¹⁹

Darbeci cuntaya darbe karşıtı askerlerin direnmesi sayesinde kalkışma planı, ülke genelindeki tüm askeri birliklere yayılmadı. Bu süreçte zaman zaman darbeci komutanlarla çatışmaya giren askerler dahi oldu. Ankara Mamak'taki 28. Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı'nda kalkışma planının önceden haber alan bir albay bölük komutanlarını toplayarak tüm personeli eğitim amaçlı gece koşusuna çıkarmalarını istedi. Askerler birlik içindeki arazide gece koşusuna çıkarıldı. İlerleyen saatlerde birliğe gelen darbe destekçisi komutan, "Askerleri toplayın" emri verdi. Albay, askerleri gece koşusuna çıkardığını söyleyince komutan albaya toplayabildiği kadar asker toplamasını emretti. Gece koşusunda olan askerler hemen toplamak mümkün olmadığından albayın kumazlığı ve gece koşusu hamlesi sayesinde

de Mamak zırhlıları ve personeli yoğun şekilde sokağa inemedi. Sokağa çıkarılar ancak birkaç tankla sınırlı kaldı.¹⁷

Olayların yaşandığı illerden biri de Malatya'ydı. Malatya 2. Ordu Komutanlığı'nda darbecilere direnen askerler çatıştı. Van Jandarma Asayiş Komutanlığı darbeye katılmayı reddetti. Aynı şekilde Hakkâri Jandarma Komando Tugayı da komutanların emirlerine rağmen direndi. Şırnak Akçay 6. Motorlu Piyade Tugayı ile 23. Jandarma Sınır Tümen Komutanlığı'ndan da çatışma ve silah sesleri yükseldi. Şırnak Çakırsöğüt Jandarma Komando Tugayı'nda da uzman çavuşlar darbecilere direnince çatışma çıktı.

Darbeciler, bombardıman yapan F-16'ların havada kalabilmeleri için 2 tanker uçağını havada tuttu. Hava saldırılarını yönetmek ve hava trafiğini kontrol edebilmek için Malatya'da kotruşlu bir Awacs erken uyan uçağı havalandı. Darbecilerin hava saldırılarını bertaraf edebilmek için Başbakan'ın talimatıyla Eskişehir 1. Ana Jet Üs Komutanlığı'na bağlı 111. Filo'dan F-4E uçakları kaldırıldı. Bu filo, darbecilerin ana karargâhı Akıncı Üssü'nün pistini vurarak yeni uçakların kalkmasını engelledi. Havadaki uçak ve helikoptere, ikmal uçaklarına bu F-4'ler müdahale etti. Ayrıca farklı üslerden F-16'lar da isyancılara müdahale ve hava sahası güvenliği için havalandı. "Vur" emriyle havalandıran uçaklar önce Awacs'i, sonra ikmal uçaklarını hedefe zorlayıp hava üstünlüğünü aldı. Yere inen uçakların pilotların bir kısmı helikopterle Yunanistan'a kaçtı. Yunan yetkililer yaptıkları açıklamada darbeci askerlerin yakalandığını ve en kısa sürede edileceklerini açıkladı. Akabinde darbeci askerlere Yunan mahkemesi tarafından 2 ay hapis cezası verildi.¹⁸

Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları rehlin alınmışken, darbenin başanya ulaşmasını önleyen en kritik hamlelerden birinin 1. Ordu Komutanı Orgeneral Ümit Dündar'dan geldiğini söylemek mümkün. Nitekim Dündar'ın kaalluşma kendisine intikal ettiğinde harekete katılmayı reddedip Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı anayp hükümetin emrinde olduğunu beyan etmesi ve ancak güvenliğini İstanbul'da sağlayabileceğini söyleyerek Cumhurbaşkanı'nı İstanbul'a davet etmesi teşebbüsün akamete uğramasında son derece önemliydi. Akabinde Başbakan Binali Yıldırım'ın

1. Ordu Komutanı Orgeneral Ümit Dündar

imzasıyla vekil olarak atanan Dündar, Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'ın Marmaris'ten ayrılarak İstanbul'a gelmesi, güvenliğinin sağlanması ve sonraki süreçte önemli rol oynadı ve vekâleten GB başkanlığına atandı.¹⁹ Nitekim Cumhurbaşkanı, Dündar sayesinde Marmaris'teki otelden erken ayrıldı, ayrılışının ardından yaklaşık 60 dakika sonra Erdoğan'ın kaldığı otel darbeci askerler tarafından basıldı ve bombalandı. Benzeri bir durum Binali Yıldırım için de geçerliydi. Binali Yıldırım, 15 Temmuz'da darbe girişiminin başladığı saatlerde İstanbul'un Anadolu yakasındaydı. Hemen Ankara'ya dönme kararı aldı. Hava yolunun taşıdığı güvenlik riski nedeniyle karayolu tercih edildi. Başbakan'ın içinde bulunduğu konvoy Ankara yakasındayken, Başkent'teki çatışmaların artması üzerine konvoyun güzergâhı değiştirildi, Kastamonu'ya geçme kararı alındı. Başbakan ve beraberindekiler Ilgaz yakınlarındaki bir karayolu şantiyesinin idare binalarında 1.5 saat kadar mola verdi. Ilgaz'dan çıktığında Kastamonu il sınırları içindeyken beklenmedik bir olay yaşandı. Başbakan'ın konvoyunun arkasında bulunan bir araç jandarma tarafından ateş açıldı, neyse ki saldırı bertaraf edildi.²⁰ Böylece Cumhurbaşkanı da kilitlerle Binali Yıldırım ise Türk güçleriyle darbecilerle kurtulmuş oldu.²¹

Teşebbüsün başarısızlığa uğramasında değinilmesi gereken bir diğer önemli durumun ise Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülent Bostanoğlu'nun süreç içerisinde darbeci karışı talandığı tavrı olduğu söylenebilir. Darbe girişimini haber alan Bostanoğlu önce Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar'ı ardından Kara, Hava ve Jandarma komutanlarını aradı ancak ulaşamadı. Bunun üzerine Millî Savunma Bakanı İsmail İspik'ı arayan Oramiral Bostanoğlu, İspik'a, "Komuta ka-

demesi olarak darbe girişimini kabul etmiyoruz. Komutanlara ulaşamıyoruz, sizinle irtibatla kalarak ortak hareket etmek istiyoruz" dedi. Ardından bir TV kanalına telefonla bağlanan Oramiral Bostanoğlu, "Komuta kademesi olarak bu girişimi kesinlikle kabul etmiyoruz" açıklamasında bulundu. Bostanoğlu'nun açıklaması Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndaki askerler için önemli kırılma noktalarından biriydi. Nitekim bu sırada komutanlığa bağlı deniz üsleri Aksaz, Foça ile Donanma Komutanlığı'nın merkezi olan Gölçük'ten 11 savaş gemisi darbeciler tarafından hareket ettirilmişti.

Kuvvet komutanının darbeyi desteklemediğini gören gemilerin personeli ne olduğunu anlayınca darbecilerin gemi üzerindeki hâkimiyeti azaldı. Oramiral Bostanoğlu, 11 savaş gemisine "Emir komuta hiyerarşisine aykırı olarak ayrı ayrı tüm gemiler derhal üslerine geri dönecek" emrini verdi. Bunun üzerine Donanma Komutanı Oramiral Veyzel Kösele'nin de başkanlığındaki TCG Yavuz başta olmak üzere tüm gemiler bağlı oldukları limana geri döndü. Oramiral Bostanoğlu'nun

olaya zamanında müdahale etmesi ve kararlı tutumunu denizde füze, güdümlü mermi, uçaksavar, taret (top bataryaları) ve torpidolar ile dolaşan gemilerin geri dömesini sağlarken, denizde yaşanacak mühimel bir çatışmanın da önüne geçti. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı bu sayede zorlu geceyi can kaybı olmadan ve hasarsız atlatan tek kuvvet oldu.²⁵

Saatler ilerledikçe süreç tersine dönmeye başladı. Gerek halk gerek asker ve Emniyet güçlerinin kararlı duruşları sayesinde üstünlüklerini yitirmeye ve ele geçtikleri bina yabut kontrol altına aldıkları yerleri bir bir kaybetmeye başladı. Birçok yerde tankların yürüyüşü durduruldu ve tanklar TSK ve Emniyet mensuplarına ele geçirildi. Önce FSM ardından Boğaziçi köprüsünde

darbeciler teslim oldu ve buralarda durum kontrol altına alındı. Ankara'da ise gece boyunca devam eden çatışmalar neticesinde darbeci askerler etkisiz hale getirildi ve kontrol TSK ve Emniyet mensuplarına ele alındı. TRT ve CNN Türk başta olmak üzere medya organlarında kontrol bir bir geri alındı.²⁶

16 Temmuzda Millî İstihbarat Teşkilatı (MIT) Basın Müşaviri Nuh Yılmaz, darbe girişiminin pöskürtüldüğünü, yavaş yavaş normale dönülmeye başlandığını söyledi. Yılmaz, katıldığı bir televizyon canlı yayınında, "Darbe girişimi pöskürtüldü, normale dönmeye başlıyoruz. Şimdi nokta atışlara başlayacağız." ifadelerini kullandı.²⁷ Dolayısıyla darbe girişimi yaklaşık 22 saat sonra bertaraf edilmiş oldu.²⁸

Darbe pöskürtüldükten sonra jet hızında gelişmeler gerçekleşmeye başladı. Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı, darbe girişiminde bulunan terör örgütü FETÖ/PDY irtibatlı yargı görevlileri ve sözde "Yurtta Sulh Komitesi" mensubu general, amiral, subay, astsubay er ve erbaşlar hakkında gözaltı kararı verdi. Bu kapsamda Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki general ve amirallerin öçte birinden fazlası tutuklandı. Son rakamlara göre gözaltına alınan 133 general ve amiralden 126'sı tutuklandı. Cezasızına gönderilen cuntacı askerlerden ikisi orgeneral, sekizi korgeneral ve koramiral, 24'ü de tümgeneral ve tüm amiral rütibelerine sahipti.²⁹ 2. Ordu Komutanı Orgeneral Adem Huduti, Eski Hava Kuvvetleri Komutanı ve Yüksek Askeri Şura Üyesi Orgeneral Akın Öztürk, Kara Kuvvetleri Eğitim ve Doktrin Komutanlığı Muhabere ve Destek Eğitim Komutanı Korgeneral Metin İyidil, 2. Ordu Kurmay Başkanı ve Malatya Garnizon Komutanı Tümgeneral Artri Angun tutuklanan isimlerden bazılarıdır.³⁰ Darbe girişimine ilişkin başlatılan soruşturma kapsamında TBMM Genel Sekreter Yardımcıları Muham-

met Borzdağ, Kemal Kaya ve Mustafa Tamirci görevlerinden alındı²⁹, Yeşilköy ve Küleli dahil birçok harp okulu-akademisinde operasyon başlatıldı.³⁰ RTÜK, darbe girişiminde bulunan Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) ile ilişkili ve destek içinde olduğu tespit edilen tüm radyo ve televizyon kuruluşlarının bütün yayın hak ve lisanslarını oybirliğiyle iptal etti.³¹

17 Temmuzda cunta ikinci bir hamle yapmayı planladı. Malatya Erhaç'tan başlatılması planlanan bu ikinci hareket kapsamında üçe iniş yapan iki Airbus A400M ve 6 adet C-130 askeri nakliye uçaklarında 39 yüksek rütbeli subay, uçak teknisyeni ve silahçı astsubayları ile mühimmat taşıdığı öğrenildi. Bu ekip, Malatya'daki üç komutanlığında F-4E 2020 savaş uçaklarına bomba ve füze yükleyerek darbe girişiminin ikinci dalgasını başlatıyordu. Ancak ARFF isimli sivil ifaiye ve arama kurtarma ekiplerinin hava pistini kapamaları uçakların kalkış yapmasını engelledi, akabinde üçe yapılan operasyonla engellendi. 39 asker bir süre sonra teslim oldu. Daha önce de darbenin en önemli hava üslerinden Akıncılar Üssü F-4 pilotları tarafından 12 bomba ile kullanılmaz hale getirilmişti. İkinci dalga sonrası tedbiren 9. Ana Jet Üssü de uçuşa kapatıldı.³²

Darbe sonrası yapılan incelemelerde ortaya çıkan gerçeklerden biri de Genelkurmay'ı ele geçiren darbecilerin yandaş birliklere yolladığı sıkıyönetim talimatıydı. Yıldırım Harekati kapsamında yapılan darbe talimatı 15 Temmuz Cuma günü 15:22'de 3 sayfa ve 20 madde olarak iletilti. İle-

ri yönetecek darbeci subaylar, sıkıyönetim mahkemelerinde çalışacaklar dağı belirlendi. 15 Temmuz 2016 Cuma günü saat 15:22'de ele geçtikleri Genelkurmay birimlerinden TSK mesaj sistemine girerek gönderilen sıkı yönetim belgesi, Yurtta Sulh Cuntası lideri Tuğgeneral Mehmet Partigöç ve Kurmay Albay Cemil Turhan tarafından imzalanmıştı. 3 sayfa ve 20 maddeden oluşan bildiri-

nin eklerinde ise Sıkıyönetim Komutanlıkları, Sıkıyönetim mahkemelerinde görevlendirilecek personel listeleri, Ankara ve İstanbul Asayiş ve Takviye Planı ile diğer sözde atama kararları bulunmaktaydı. Saat 03:00 itibarıyla yönetime el konulacağını söylediği talimatta sokağa çıkma yasağını ise 06:00'da başlayacağı belirtilirken, darbenin amacı ise "Uluslararası organizasyonlar ve toplum ile keskinleşen ilişkiyi, huzurun temini için daha güçlü bir ilişki ve işbirliğini kurmak." olarak belirtilmişti.³³ Yapılan diğer incelemelerde Yurtta Sulh Cuntası'nın her kuvvet komutanlığına bir darbe karargâhı kurduğu ve komutan tayin ettiği ortaya çıktı. Eğer darbe başarılı olsaydı Genelkurmay Karargâhı'na Tuğgeneral Mehmet Partigöç, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Karargâhı'na Tuğgeneral Erhan Çaha, Deniz

Kuvvetleri Karargâhı'na Tuğamiral İrfan Ambacı, Hava Kuvvetleri Karargâhı'na Kurmay Albay İlhan Karasu, Jandarma Genel Komutanlığı Karargâhı'na Tuğgeneral Fıruk Bal ve Mustafa Şaban Gümrüşigine atanacaktı.³⁴ Yine sıkıyönetim kapsamında İstanbul, İzmir, Ankara, Diyarbakır, Van, Şırnak, Eskişehir, Gaziantep gibi şehirlerde görev yapacak askeri baskınların listesi bile hazır. 18 şaj-

Cumhurbaşkanı Erdoğan, darbeyi eniştesinden öğrendiğini, darbe günü MİT'e ulaşamadığını dolayısıyla bir güvenlik zafiyetinin açık olduğunu ifade etmiştir. Eleştirilerin yerinde olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim devletin en üst düzey istihbarat birimi olan MİT son derece kapsamlı ve görüldüğü kadarıyla koalisyon şeklinde gerçekleştirilen ve uzun süredir hazırlıkları yapılan dolayısıyla birçok kişinin haberdar olduğu son derece ciddi bir istihbaratı darbeye teşebbüs edildiği güne kadar haber alamamıştır. MİT ise eleştirilere cevaben, şöyle saatlerinde askeriyede olduğandışı bir hareketlilik gözlemlendiğini bu bilgiyi Genelkurmay'la 16.00 sularında paylaştıklarını Cumhurbaşkanı'na ise darbe teşebbüsünü teyit edemedikleri için haber vermediklerini söylemiştir.

yer askeri hâkim bu talimata göre asil hâkim olarak mahkemelerde görevlendirilmişti. Çok sayıda zehirde birden çok sıkıyönetim mahkemesi kurulması kararı alınmıştı. Sıkıyönetim belgelerinden hareketle tüm askeri savcılar hakkında soruşturma açıldı bu kapsamda 262 hâkim ve savcı görevden uzaklaştırıldı.²⁷

Dikkat çeken bir diğer ayrıntı ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın darbeden bir hafta önce Marmaris'te dinlenmeye çekilirken yaverlerini yanına almaması ve haber etmemiş olmasıydı. Bunun bir bilgi dâhilinde mi yoksa bir rastlantı mı olduğu konusunda henüz Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan bir açıklama yapılmadı. Ancak bu durumu asil önemli kılan hadise yaverlerin darbe sürecine değin 15 defa Cumhurbaşkanı'nun pilotunu arayarak Cumhurbaşkanı'nın yerini sorduğu iddiasıydı.²⁸ Darbeciler arasında Cumhurbaşkanı'nın yaverlerinin de yoğun biçimde bulunması da bu iddiayı önemli kılan bir diğer detaydı. Nitekim benzeri bir biçimde 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün başyaverliğini yapan Bolu 2. Komando Tugay Komutanı Tuğgeneral İsmail Göneşer de darbe suçlamasıyla gözaltına alınıp tutuklanımlar arasındaydı.²⁹

Hakkari'nin Yüksekova ilçesinde FETÖ'nün darbe girişimine ilişkin soruşturma kapsamında gözaltına alınan Bolu 2. Komando Tugay Komutanı Tuğgeneral Göneşer tutuklandı. Göneşer, 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün başyaverliği görevini yürütmüştü.³⁰

Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş 22 Temmuz günü yaptığı açıklamada 6823'ü asker 9194 kişinin gözaltına alındığını, şehit sayısının 241, yaralı sayısının 1537, ölü darbeci sayısının 24, yaralı darbeci sayısının ise 50 olduğunu açıkladı.³¹ Gözaltılar dışında kamuda jet hızında tasfiyelere başlandı. Bu kapsamda 23 Temmuz 2016 itibarıyla 44,530 kişi açığa alındı.³² 20 Temmuz günü yapılan MGK ve Bakanlar Kurulu sonrası 3 ay süreyle ülkede Olağanüstü Hal ilan edilmesine karar verildi. Karar ertesi gün Resmî Gazetede yayımlandı, akabinde meclisin oyuna sunuldu, 346 oyla kabul edildi.³³

21 Temmuz 2016 günü TSK yaptığı açıklamada durumun tamamıyla kontrol altına alındığını açıkladı.³⁴ Yoğun göz aklı ve tutuklamalardan müteşekkil bir güvenlik zafiyeti ortaya çıkmaması için Askeri Casusluk ve Balyoz kapsamında tu-

tuklanan ve serbest bırakılan paşaların acil görev emri verildi. Bu kapsamda Deniz Kuvvetlerinde hepsi de kurmay olan ve davalardan önce amiralliklerine kesin gözyüze bakılan albaylar, kritik ve önemli konumlara yerleştirildi. Bolent Olcay Sahil Güvenlik Komutanı, Önder Çelebi Amfibi Görev Kuvvet Komutanı, Aykar Tekin Güney Görev Grup Komutanı oldu. Kurmay albaylardan Cem Olayay ve Yankı Bağcıoğlu, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Harekât Başkanlığı emrinde kritik görevlere atandı. "Acil" koduyla göreve çağırılan kurmay albaylar, göreve başladı.³⁵

Teşebbüsün Arkasındakilere Dair

Bu noktada en önemli sorulardan birinin darbenin kim ya da hangi grup-örgüt vs. tarafından desteklendiği, diğer bir deyişle darbenin arkasında kim olduğudur. Gerek teşebbüsün üzerinden pek az bir zaman geçmesi gerek hali hazırda sorgulamaların dahi tamamen bitirilememiş olması dolayısıyla şu anda buna net bir cevap verilemeyecek güç. Bununla birlikte bazı ipuçlarından yola çıkarak kimi tahminler yapılabilir. Darbe teşebbüsünün ilk anlarında dahi hükümet başta olmak üzere birçok çevrenin şüphelerinin odaklandığı ilk tahmin bu işin arkasında FETÖ-PDY (Fethullahçı Terör Örgütü-Paralel Devlet Yapılanması) yapıldığını göstermektedir.³⁶ Buna göre darbe teşebbüsünün son derece iyi planlanmış, organize bir kalkışma olması, FETÖ'nün gerek askeriye gerekse devlet içerisinde özellikle son yıllarda etkin bir konuma gelmiş olması dolayısıyla teşebbüsün boyutları göz önünde bulundurulduğunda bu denli kapsamlı bir hareketi sadece FETÖ'nün gerçekleştirebilecek olması bu ihtimali güçlendirmektedir. 7 Şubat 2012 MIT krizi ve akabinde 17-25 Aralık soruşturmasıyla ilişkileri tamamen koparı ve o tarihten bu yana devletin başına uğrayan paralel yapı mensuplarının son bir çare olarak darbeye başvurması akla yatkın bir ihtimaldir.

Darbenin FETÖ'nün işi olduğuna gerekçe olarak gösterilen bir argüman-iddia ise son dönemdeki hükümet tarafından uzun süreden beri devam eden FETÖ mensuplarının tasfiye edilmesi operasyonunun askeriye ayağına geçmesi için talimat verilmiş olmasıdır. Buna göre darbe sonrası ele geçirilen belgelerde darbenin 3 ay sonrası organize bir biçimde yapılması planlanmış-

tı. Ancak MIT'nin 10 Temmuz'da Genelkurmay'a gönderdiği TSK'daki 'Paralel yapı' mensuplarının isim listesinin sızması nedeniyle darbe öne çekildi. Ağustos'taki YAŞ toplantısında tasfiye edileceklerini öğrenen FETÖ/PDY mensupları, darbe planını 15 Temmuz'da hayata geçirmeye karar verdi. Genelkurmay Karargâhı'ndaki 'Paralel yapı' mensupları bu liste ve YAŞ'taki tasfiye hazırlığından haberdar oldu. Bu listenin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar'ın özel kaleminden sızdığı tahmin ediliyor. YAŞ'ta tasfiyeler ve görev değişiklikleri olacağını öğrenen darbeciler, darbe planını öne çekip düğmeye bastı. 10 Temmuz'da MIT, TSK içindeki 'Paralel yapı' mensuplarının isimlerinin bulunduğu listeyi Genelkurmay'a ilettiler. PDY mensupları hakkında işlem yapılabilmesi için Genelkurmay, ağustos'taki YAŞ toplantısını gerekçe gösterip, balthazırda yürütülen disiplin soruşturmasını olduğunu ve tasfiyelerin YAŞ'ta yapılmasının daha doğru olacağını bildirdi.⁷⁷ Dolayısıyla FETÖ YAŞ öncesinde bu durumu engellemek için düğmeye bastı.

Teşebbüsün arkasında FETÖ'nün olduğuna dair şu ana kadarki en güçlü delillerden biri GB Hulusi Akar'ın yaveri Yarbay Levent Türkkan'ın Emniyet sorgusundaki itiraflarıdır. Bu bağlamda Türkkan'ın "...Paralel Yapı üyesiyim. Fetullah Gülen cemaatindenim. 1989'da Işıklar Askeri Lisesi sınavlarına girdim. Sınavdan önceki gece soruları getirip verdiler. Vê hıseyi kazandım... Cemaatte kesin bir şekilde gizlilik ve ketumiyet vardır. Herkes kendi abisini bilir, gider, dersini yapar, namazını kılar, sohbetini yapar. Ayrıca yıllardan bu yana sınavla okullardan gelen ve oduya alınan subayların yüzde 60-70'i cemaatçidir. Genelde cemaatçi olan subaylar, kurmay subaylardır. Bu benim bir cemaatçi olarak tahminim. Askerin içinden birini diğerine 'abi' olarak görevlendirmiyorlardı... Genelkurmay Başkanı Necdet Özel Paşa'yı dinleme cihazıyla sürekli dinliyordum. Cihazı Türk Telekom'da çalışan 'Abi' verdi. İki boğum parmak ucu kadar 'radyo' diye tabir edilen dinleme cihazını her gün paşanın odasına herhangi bir yere koyup akşam da çıkarken alıyordum. Kendi hafızası vardı. Pili bir gün dayanıyordu. Haftada bir dolan cihazı cemaat abime götürüp veriyordum, boş olanları alıyordum. Arada sırada Genelkurmay Başkanı'nun odasına dinleme cihazı ara-

Mesaj Talimatı		Grup'un B
Öncelik Derecesi	Tarih Saat Grubu	Gizlilik
Gereği	Bilgi	
HARİKAT	152215C TEM 16	
YILDIRIM		
KİMEH : GENKUR		
KİME :	HAĞG SİDİ TİM BAKANLIKLAR	
POK :	MAA	
KONU :	SİKİYÖNETİM DİREKTİFİ.	
İLGİ: SİKİYÖNETİM KANUNU		

ması yapılıyordu. Doğal olarak ben bu aramaların ne zaman yapılacağını önceden bildiğim için cihazı koymuyordum... Genelkurmay'da görevli bir kurmay bana; Cumburbaşıkanı, Başbakanı, Bakanlar, Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve Orgenerallerin tek tek alınacağını, sessiz sedasız işin bitirileceğini, işin gece 03.00'te yapılacağını söyledi. Darbenin yapılacağı gün görevimin Hulusi Akar Paşa'yı etkisiz hale getirip işi kolaylaştırmak olduğunu söyledi. Sonra özel kuvvetler gelip alacaktı. Ben bana verilen görevi sorgulamadan kabul ettim. O gece yani perşembe gecesi benden sorumlu olan abimin evine gittim. Darbe haberini alınca neler olduğunu anlamak için merak üzerine gittim. Normal zamanda abilerin evine habereleşerek gideriz. Bana niye geldin diye sordular. Ben onlara yarın bir faaliyet olacak bilginiz var mı diye sordum. Bu soruyu onlara sorunca kızdılar, sen nereden biliyorsun, bundan kime bahsettin, sana bunu kim söyledi, dediler. Ben de Albay Orhan Yücelkan'ın söylediğini onlara bildirdim. Bana sıkı tembih ettiler. Bu konuyla ilgili hiç kimseye hiçbir yerde hiçbir şey söylemeyeceksin, olay çok gizli bir şekilde devam edecek, deşifre olmayacak dediler.⁷⁸ ifadeleri ve itirafları oldukça önemlidir.

Bunların haricinde FETÖ'nün hareketin arkasında olduğu ihtimalini güçlendiren kimi delillere de ulaşıldı. Darbe girişiminin ardından Ankara Cumhuriyet Başsavcılığınca açılan soruşturma çerçevesinde, Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) İstihbarat Daire Başkanlığı'nın giriş kapısı yakınlarında gözaltına alınan eski emniyet müdürlerinden Zeki T'nin cep telefonundan çıkan mesajlar da darbe girişiminin FETÖ destekli olduğu izlenimini güçlendirdi. Mesajda 'Abiler, emniyet-

ten gelen emirleri yerine getirilmemelidir. Herkes G. Kurmaya gitsin, devreler birbiriyle bağlantılı kursun, zincir kursunlar, haberdar olmayan kalmasın, emekliler dahil... Ankara'da muvazzaf emekli kim varsa silahını alsın... direnen herkesi indirsin..." ifadelerinin yer aldığı mesajlar bulunmuştur. Benzeri bir biçimde Haldun Gülmez ile İzmir'deki askeri casusluk soruşturması kapsamında, hakkında yasalama kararı çıkarılan Binbaşı Recep Zafer'in eşlerinin KPSS soruşturması şüphelileri arasında yer alması, her iki soruşturmanın FETÖ ile bağlantılı olması nedeniyle dikkati çeken bir diğer unsurdur. Gülmez'in eşi Köbrü Gülmez'in de 2010 soruşturmasının şüphelileri arasında yer alması dikkate değer bir diğer ayrıntıdır. İstihbarat raporlarına göre FETÖ'nün Sakarya İmamı (sorumlusu) olan Yrd. Doç. Dr. Adil Öksüz de, 16 Temmuz sabahında Ankara Akıncı 4. Ana Jet Üs Komutanlığı'nda yakalandı. Savcılıktaki ifadesinde, bölgeye sığınmak amacıyla arazi bakmak için geldiğini öne süren Öksüz'ün darbe girişiminden iki gün önce yurt dışından döndüğü tespit edildi.³⁸

Darbenin arkasında FETÖ'nün olduğuna dair diğer bir açıklama da Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan gelmiştir. Erdoğan Hulusi Akar'ın odasının basıldığı esnada odayı basan darbeci askerlerden birinin Akar'a "İsterseniz sizi kanaat önderimiz Fetullah Gülen ile görüşürelim" diye söylediğini aktarmıştır.³⁹ Bu durum GB başkanı Hulusi Akar tarafından da doğrulanmıştır. Akar Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'na verdiği ifade-
de, kendisini ahkoyanlara, "Kendinizi ne zaman-
diyorsunuz? Siz kimsiniz? Topladığınızı söylediği-

niz 2. Başkan, kuvvet komutanları nerede? Bakanlar nerede? Elinizde kim varsa getirin. Sizin başınız, koçunuz kim?" diye bağırıldığını belirtmiş. "Bunun üzerine Hakan Evrim, 'Dilerseniz sizi kanaat önderimiz Fetullah Gülen ile görüştürürüz' gibi bir şey söyledi. 'Ben kimseyle görüşmem' diyecek tersledim. Ardından Akın Öztürk dışındakiler odayı terk etti." beyanında bulunmuştur.⁴⁰

Tüm bu ihtimaller göz önünde bulundurulduğunda FETÖ-PDY'nin darbe teşebbüsünü destekleyen yapılardan biri olması hayli ihtimal dâhilinde gözükmektedir. Bununla birlikte benzer daha ortaya net deliller çıkmış olması soruşturmalar sürse de her türlü çabasına rağmen yapının TSK içerisinde bu denli büyük çaplı bir kalkışmaya girişebilmesi ihtimali güç gözükmektedir. TSK içerisinde de AK Parti bükümlerine bağlı grupların olması gibi muhalif FETÖ yapılarının dışında kimi grupların olması pek tabiidir, neticede TSK gibi büyük bir yapıya mensup herkesin aynı düşüncede olmasını beklemek eşyanın tabiatına aykırıdır. Dolayısıyla bu grupların teşebbüse destek vermiş olmaları hayli yüksek bir olasılıktır. Özellikle teşebbüsün arkasında FETÖ'nün de aralarında bulunduğu bir koalisyonun olma ihtimali yüksek gözükmektedir. Darbenin kapsamı etkililiği de bu savı desteklemektedir. Bu bağlamda yapılacak operasyonda bu ihtimalin de göz önünde bulundurulması önemlidir.

Sonuç-Değerlendirme

Genel değerlendirmeye geçmeden önce kısaca geçmişe değinmek yerinde olacaktır. Bilindiği üzere Türkiye'de askerî siyasete müdahale sine geçmiş dönemlerde birçok defa şahit olunmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden gelen militarist yapı ve cumhuriyeti kuran başta Mustafa Kemal olmak üzere temel kadroların asker kökenli oluşu, askerî Orta-Asya Türk geleneginden beridir süregelen toplum nezdindeki değeri ve etkinliği onluğu Türkiye siyasetinde etkin kılan bazı önemli nedenler olarak gösterilebilir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra askerî Türkiye'deki rolünün uzun süre Clapham ve Philip'in asker-sivil sınıflandırmalarındaki muhafız rejimler sınıflandırmasına uygun olarak gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Bu sınıflandırmaya göre muhafız rejimler siyasi iktidardan doğrudan

devralmaya istekli oldukları etkin olduğu sistemlere verilen isimdir. Bu modelde 2 ile 4 yıl arasında değişen sürelerde iktidara ordu tarafından kimi dönemlerde el konulur. Tüm askeri rejimlerde olduğu gibi bu modelde ordu baskıcıdır, sivil bakları kısıtlar ve statükoyu korumak temel amaçtır. Ancak iktidar sürekli elde tutulmaz, bir süre sonra sivil iktidara devredilir. TSK Mustafa Kemal döneminden itibaren Türkiye’de rejimin ve devrim kazanmalarını koruyucusu hüviyetine bürünmüş ve gerekli gördüğü durumlarda siyasete müdahale etmekten çekinmemiştir. Mustafa Kemal ve İsmet İnönü dönemlerinde siyaset kurumunun ve uygulamalarının rejim açısından bir tehlike teşkil etmemesinden ötürü bu dönemlerde siyasi iktidarın emrinde çalışan ordu için çok partili hayata geçişle birlikte durum değişmeye başlamıştır. Bu durum neticesinde asker 1960 senesinde darbe yapmış Demokrat Parti hükümetine görevden el çekirtilmiş, parti kapatılmış, aralarında Demokrat Parti lideri ve başbakan Adnan Menderes’in de bulunduğu bazı isimler idam edilmiştir. 1960 senesinde görevi devralan Millî Birlik Komitesi isimli cumta ülkeyi 1 sene kadar idare ettikten ve rejim açısından “zararlı” unsurları bertaraf ettikten sonra 1961 yılında iktidarı yeniden sivililere devretmeye karar vermiş, yapılan seçimlerde İsmet İnönü liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi yüzde 36 oyla birinci seçilmiş, kendisini demokrat partinin velihi ilan eden Ragıp Gümüşpala liderliğindeki Adalet Partisi yüzde 34 oyla sandıktan ikinci parti olarak çıkmıştır. Akabinde darbeden 11 yıl sonra 12 Mart 1971 tarihinde ordu tarafından siyasete ülkedeki anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik buzursuzluklar gerekçe gösterilerek muhtıra vastasıyla bir kez daha müdahale edilmiş, görevdeki Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi’nin ve Demirel’in istifa etmeleri sağlanmış, yerine askerin istediği CHP Kocaeli milletvekili Nihat Erim liderliğinde teknokratlardan oluşan bir hükümete yönetim devredilmiştir. Bu müdahaleden 9 sene sonra 12 Eylül 1980’de yine benzeri gerekçelerle ordu bu defa 27 Mayıs 1960’da olduğu gibi fiilen yönetime el koymuştur. 28 Şubat 1997’de bir kez daha ordu sahneye çıkmış, dönemin Refah-Yol hükümetine müdahale edilmiş ve hükümetin istifa etmesi sağlanmıştır. Post modern darbe olarak da isimlendirilen bu

Sürecin gün yüzüne çıkardığı gerçeklerden bir tanesi de darbe teşebbüsü ihtimalinin Türkiye özelinde her daim ihtimal dâhilinde olduğu gerçeğidir. Bu bağlamda bu tarz teşebbüslerin önlenmesi yahut başarısız kalması güçlü bir Türkiye ile ancak mümkündür. Alınacak tedbirlerin kapsamı son derece önemlidir, dolayısıyla bu düzenlemeleri salt TSK ile sınırlı tutulması yanlış olacaktır. Bu kapsamda kurumsallaşma kültürünün kamu başta olmak üzere tüm alanlara hâkim kalması, kurumsallaşmaya özel çaba harcanması, liyakat esasının başta kamu sektöründe olmak üzere yeniden inşası, profesyonelleşmiş bir ordunun oluşturulması, sürecin hukuki boyutunun yeniden düzenlenmesi, birtakım sistem düzenlemelerin yapılması gerektiği açıktır.

müdahaleden sonra 27 Nisan 2007 yılına değin askerin siyasete belirgin bir müdahalesi olmamıştır. 2007 yılında TSK AK Parti hükümetine yönelik olarak muhtıra niteliğinde bir bildiri yayımlanmış, geçmiş dönemlerin aksine hükümet bu bildiriye sert tepki vermiş ve hükümetin kararlı duruşu sayesinde bu bildirinin diğer bir tabiriyle muhtıranın siyaseten herhangi bir etkisi olmamıştır.⁷⁸

Tüm bunların dışında cumta bareketi şeklinde isimlendirilebilecek TSK içerisinde siyasete birçok kez darbe teşebbüsünde bulunulmuştur. Bunların en çok bilinenlerinden biri Talat Aydemir’in 22 Şubat 1962 ve 20 Mayıs 1963’teki iki darbe teşebbüsüdür. Her iki darbe teşebbüsü de TSK komuta kademesinin destek vermemesi, teşebbüsün askeri hiyerarşinin dışında gerçekleşmesi sebebiyle kalkışma başarısız olmuş, neticede Talat Aydemir ikinci darbe teşebbüsünden sonra idam edilmiştir. Benzeri bir teşebbüs 20 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşmiştir. Celal Bayar ve DP’lilerin hapisinden çıkması sonrası Meclis’te DP’lilerin siyasi haklarını iade edilmesi tartışmaları başlamış ve bu minvalde 218 imza toplanmıştır. Bu durum as-

keri rahatsız etmiş ve GB Başkanı Memduh Tağmaç önderliğinde, diğer bir deyişle askeri hiyerarşi dahilinde ordu darbe planları yapmaya başlamıştır. Ordu bu niyetinden İsmet İnönü ve Süleyman Demirel dönemin başta olmak üzere önemli siyasi isimlerini ve partileri haberdar etmiş, ordunun bu niyetinin kati olmadığı, DP'ilerin siyasi haklarının izde edilmesine yönelik çalışmaların sonlandırılması halinde harekete geçilmeyeceği beyan edilmiştir. Dönemin siyasetlerinin bu uyarı dikkate alınması neticesinde ordu darbeden vazgeçmiştir.

Tüm bunlardan sonra bir başarısız darbe girişimi de 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşmiştir. FETÖ-PDY mensupları tarafından gerçekleştirildiği noktasında hayli güçlü deliller bakman bu girişim de başarısızlığa uğramıştır. Genel hatlarıyla incelendiğinde bu girişimin geçmişteki girişimlerden bazı noktalarda belirgin biçimde ayrıldığı söylenebilir. Nitekim bu girişimle birlikte ilk defa TBMM ve MIT gibi üst düzey darbeci cunta destekçisi TSK mensupları tarafından bombalanmış-bedef alınmış, sivil halkın üzerine birçok yerde ateş açılmıştır. Teşebbüsün başarısız olmasında bu noktada bazı sebepler öne sürmek mümkündür. Askeri darbelerin başarılı olması için Siyaset kitabı yazarı Andrew Heywood'a göre bazı şartların var olması gerekir. Bunlar:

- 1- Ekonomik açıdan gelişmemişlik yahut ekonomide ciddi sorunların yaşanması
 - 2- Sivil yönetimin meşruiyetini kaybetmesi
 - 3- Hükümet ve ordu arasında belirgin görüş ayrılıkları olması
 - 4- Darbeye uygun uluslararası konjonktür
- Huntington'a göre bunlara ek olarak askerin görüşlerinin dikkate alınması ve kurum olarak askerin uzmanlığına önem verilmesi ve saygı duyulması da askerin siyasete müdahalesini engellemeye son derece önemlidir. Türkiye'de bundan önceki darbe dönemlerine bakılarak bunların dışında Atatürk ilke ve inkılaplarının uygun olmayan yönetim ve uygulamaları, askerin ekonomik olarak ciddi sıkıntılarının bulunması, siyaset kurumunun işlerliğini yitirmesi, ülkede barış ve güvenlik ortamının önemli ölçüde bozulmuş olması, iktidardaki partilerin ülkedeki muhalefete (başta CHP'ye) yönelik sansürleri, sert tutumları ve askeri hiyerarşiye uygun hareket edilmesi, as-

kerin teşebbüsün başarıya ulaşacağına dair beklentisinin yüksek olması, halkta askerin müdahalesine uygun bir beklentinin oluşması gibi unsurlar da eklenebilir. Bu bağlamda demokratik kültürün yerleşmiş olduğu ülkelerde asker nadiren siyasete müdahale etmektedir. Çünkü askeri yönetimler genellikle ülkede idare edebileceği düzeyde yönetime müdahale edebilir. Aksi takdirde demokratik kültürün ve işleyişin oturmuş olduğu ülkelerde askerin yönetime el koysa da işleri yürütmesi pek mümkün değildir. Nitekim bundan önceki darbe dönemleri incelendiğinde bu şartların tamamının yahut bir kısmının gerçekleştiği bir ortamda darbe teşebbüsü gerçekleştirilmiş ve başarılı olunmuştur.

Tüm bu veriler ışığında bugünkü duruma bakıldığında darbeye uygun bir ortam olmadığı kanaatine kolayca ulaşılabilir. Nitekim AK Parti hükümetleri dönemlerinde 2002'den bu yana ülke birçok alanda ciddi atılımlar yapmış, ülke ekonomisi başta olmak üzere birçok alanda önemli aşama katetmiştir. Tüm sıkıntılara rağmen tek parti iktidarının getirdiği görece istikrarın da önemli bir unsur olarak belirtilmesi gerekir. Dolayısıyla halihazırdaki durum veriler ışığında değerlendirildiğinde ekonomide kriz yaratacak düzeyde ciddi sıkıntılarının varlığından bahsetmek güçtür, benzeri bir biçimde benzer bir yıl önce uluslararası standartlarla uyumlu genel bir seçim gerçekleştirilmiş ve %87^{nci} gibi Batı demokrasilerinde dahi eşine pek az rastlanabilecek denli yüksek bir katılım sağlandığı bu seçimlerden AK Parti %50 gibi önemli bir oranın yerinden seçilmiştir, diğer bir deyişle ülke meşru bir hükümet tarafından yönetilmektedir. Benzeri bir biçimde ülkede özellikle TSK yüksek komuta kademesi ile siyasi iktidar arasında son derece uyumlu, saygı çerçevesinde şekillenen bir ilişki ve çalışma ortamı vardır. Silahlı Kuvvetler en üst düzeyde kendisini ilgilendiren tüm konularda mümkün olduğunca temsil edilmekte ve her konuda bilgilendirilmektedir. Bunların dışında Osmanlı dönemi de göz önünde bulundurulursa ülkenin uzun yıllara dayanan bir demokrasi tecrübesi ve kültürü oluşmuştur, bu kültürün de ülkede her geçen gün biraz daha oturduğu söylenebilir. Bunun dışında halkta askerin siyasete müdahalesi gibi halihazırda bir beklenti yoktur, zira siyaset kurumuna işle-

metedir, her türlü sorunlarına rağmen ülkedeki barış ve güvenlik ortamının 1960 ve 1980 darbeleri öncesindeki düzeyde tehlikede değildir. Bunlara ek olarak bu teşebbüs de askeri hiyerarşi dışında gerçekleşmiştir, diğer bir deyişle Genelkurmay ve üst düzey komutanlar harekete destek vermemiştir. Dolayısıyla tüm bu şartlar altında teşebbüsün başanya ulaşması oldukça güçlü ki somuş öyle oldu, teşebbüs seri olarak uygulamaya konmasına ve iyi planlanmış olmasına rağmen halkın, Emniyet teşkilatının ve darbe karşı askerlerin karşı duruşları sayesinde başarısız oldu. Tabii bazı şartların-durumların da darbecilerin aleyhine olmasının sürecin akamete uğramasında etkili olduğu söylenebilir. Üstün imkânların son yıllarda muazzam bir gelişme kat etmesi ve kitleler arası iletişimin bugünün şartlarında tam anlamıyla engellenmenin neredeyse imkansızlığı, darbe teşebbüsünün gece saatlerinde yapılması planlarının erken deşifre olması sebebiyle öne alınması gibi etkenler özellikle kitlelerin olaya tepkisini olumlu etkilemiş, kitlelerin bu yoğun tepkisi de teşebbüsün başarısızlığı uğramasında önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Zira darbe erken deşifre olmasa ve planlandığı gibi hareket gece gerçekleştirilse halk tepkisi bu kadar büyük olmayabilirdi bu da darbeciler lehine bir durum yaratabilirdi.

Bu süreçte eleştirilere hedef olan kurumlardan biri de MIT olmuştur. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan da bu eleştirilere katılmış, darbeyi eniştestinden öğrendiğini, darbe günü MIT'e ulaşamadığını dolayısıyla bir güvenlik zafiyetinin açık olduğunu ifade etmiştir. Eleştirilerin yerinde olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim devletin en üst düzey istihbarat birimi olan MIT son derece kapsamlı ve görüldüğü kadarıyla koalisyon şeklinde gerçekleştirilen ve uzun süredir hazırlıkları yapılan dolayısıyla birçok kişinin haberdar olduğu son derece ciddi bir istihbaratı darbeye teşebbüs edildiği güne kadar haber alamamıştır. MIT ise eleştirilere cevaben, öğle saatlerinde askeriye de olağandışı bir hareketlilik gözlemlendiğini bu bilgiyi Genelkurmay'la 16.00 sulanında paylaştıklarını, Cumhurbaşkanı'na ise darbe teşebbüsünü teyit edemedikleri için haber vermediklerini söylemiştir. Bu ve benzeri bilgiler ışığında olayda bir istihbarat eksikliği olduğu son derece açıktır, bu denli kapsamlı ve uzun süredir hazırlanan ciddi bir

teşebbüsü MIT'in çok daha erken haber alması ve ilgili kurumları bilgilendirmesi gerekirdi. Önceden haber almak bir yana MIT olay günü dahi geç saatlere kadar darbe teşebbüsünü teyit dahi edememiştir. Olayda kurumun bir diğer kusuru ise Cumhurbaşkanı'na en azından askeriye de olağandışı bir hareketlilik olduğu bilgisinin verilmemiş olmasıdır. Tüm bunlar bir yana devletin en üst makamı Cumhurbaşkanı'nın istihbarat teşkilatına teşebbüs esnasında ulaşamamış olması bile bağlı başına büyük bir talihsizliktir. Dahası MIT'teki bu istihbarat zafiyetinin yeni de değildir, özellikle son bir senedir Ankara ve İstanbul başta olmak üzere Türkiye'nin birçok yerinde IŞİD (Irak Şam Terör Örgütü) ve PKK menşeli birçok saldırı gerçekleştirilmiş, bomba patlatılmış ancak bu saldırılar istihbarat zafiyetinden ötürü engellenememiştir. Dolayısıyla MIT'te bir operasyonun gerekliliği son derece açıktır.

Bu süreçteki bir diğer önemli nokta ise TSK komuta kademesinin ve üst rütbeli kimi subayların ve olayın başından itibaren net bir biçimde darbe karşıtı bir tutum benimsemeleri ve bu mirvalde hareket etmeleridir. Nitekim GB Hulusi Akar her türlü tehdite ve zor kullanmaya rağmen önüne konan darbe bildirisini imzalamamış, darbecilerin her türlü telkinine rağmen darbeyi desteklemeye yanaşmamıştır. 1. Ordu Komutanı Korgeneral Ümit Dündar da benzeri bir tutumu en başından itibaren benimsemiş, darbeyi haber aldığı anda bunu Cumhurbaşkanı Erdoğan'a bildirmiş ve Cumhurbaşkanı'nın emrinde olduğunu beyan etmiştir. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı'nı güvenliğini sağlamak üzere İstanbul'a davet etmesi, Marmarmis'e baskın yapılacağını haber vermesi ve Cumhurbaşkanı'nın can güvenliğinin sağlanması noktasında önemli bir fonksiyon icra etmiş olması önemli kırılma anlarından biridir. Nitekim Erdoğan'ın Marmariste kaldığı otel Erdoğan mekandan ayrıldıktan 1 saat sonra darbecilerin baskına ve yoğun saldırılarına maruz kalmış, bir anlamda Erdoğan dakikalarla kurtulmuştur. Benzeri bir biçimde Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülent Bostanoğlu'nun darbeyi desteklememesi ve darbe amacıyla yola çıkan deniz kuvvetlerini geri çağırmasının, hali hazırdaki kuvvetlerin de harekete geçmesini engellemesinin ve ÖKK komutanı Zekai Aksakallı'nın eşinin yaralanması

ve ölüm habasına darbecilere direnişinin akabinde darbenin pöskürtülmesinde önemli fonksiyon icra eden ÖKK'nın darbecileri ekibiyle birlikte etkisiz hale getirip kontrolünü ele geçirmesinin" de dönüm noktalarından olduğu söylenebilir.

Teşebbüs ortamının kimi kazanımlara kapı araladığı da bir gerçektir. Teşebbüse başından beri- dir gerek iktidar partisinin gerek muhalefetin gerekse halkın ideolojik ayırım gözetmeksizin topyekim tepki vermesi oldukça anlamlı ve önemlidir. Nitekim darbenin pöskürtülmesi sonrasında gerek halk gerek siyasetçi nezdinde kutuplaşmıci eylem ve söylem yerini uzlaşma ve diyaloga bırakmıştır. Bu durumun devam ettirilmesi hayati öneme sahiptir. Bu kapsamda gelecek dönemde de bu diyalog ve uzlaşma ortamının devamı konusunda gerekli hassasiyet azami ölçüde gösterilmeli, STK ve medya başta olmak üzere diğer kurumlar da bu süreçte azami ölçüde katkı yapmak, desteklerini esirgememelidir. Bu kapsamda gerek Cumhurbaşkanın Erdoğan'ın ve Başbakan Yıldırım'ın muhalefet partileri CHP ve MHP liderleriyle bir araya gelmesi ve istişare etmesi, ortak hareket karar alması, üç partinin de yapılacak mitinglere parti olarak destek vermeleri fevkalade olumludur. Bu süreçte tasfiye sürecinden boşalan devlet kurumlarının tüm halka açılacağı açıklaması da denge gözetildiği takdirde bu süreçte önemli katkı sağlayacaktır. Nitekim Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş'un konu üzerine "AK Partili, CHP'li, MHP'li, HDP'li herkes darbeye karşı çıkıyor. Siyaset düşmanlık dilinden rekabet diline dönecek... Demokrasinin en temel kavramlarından biri vatandaşları eşitlemesidir. Ehliyet, hiyaket, müllete ve vatana sadakat gibi üç temel prensibi dışında hiçbir şeyi göz önünde bulundurmadan, ayırım yapmaksızın devletin bütün kadrolarını millete açmak durumundayız. Eğer bunu yaparsak, devleti ele geçirmeye niyetlenen birtakım gruplar ortaya çıkmaz. Örneğin TSK'ya muhafazakâr kökenli biri girmek istiyor. 'İrticayla mücadele' kapsamında yıllardır engelleniyor. FETÖ gibileri ortaya çıkıyor ve 'Ben seni onduya sokarım' diyor. Bu gibi durumlar, birtakım kapah örgütlenmelerin önünü açıyor. Bundan sonra dindar olabilir, dini değerlerden uzak olabilir, Alevi, Sünni, Kürt, Türk, milliyetçi, muhafazakâr ya da sosyal demokrat olabilir, kim olursa olsun bu devleti herkeşin devleti haline getirmek zorundayız." sözleri son derece önemlidir ve süratle hayata geçirilmelidir.

Sürecin gün yüzüne çıkardığı gerçeklerden bir tanesi de darbe teşebbüsü ihtimalinin Türkiye özelinde her daim ihtimal dahilinde olduğu gerçektir. Bu bağlamda bu tarz teşebbüslerin önlenmesi yahut başarısız kılınması güçlü bir Türkiye ile ancak mümkündür. Alınacak tedbirlerin kapsamlı olması son derece önemlidir, dolayısıyla bu düzenlemeleri salt TSK ile sınırlı tutulması yanlış olacaktır. Bu kapsamda kurumsallaşma kültürünün kamu başta olmak üzere tüm alanlara hakim kılınmasının, kurumsallaşmaya özel çaba harcanmamasının, liyakat esasının başta kamu sektöründe olmak üzere yeniden inşasının, profesyonelleşmiş bir ordunun, sürecin hukuki sürecinin yeniden düzenlenmesi bu bağlamda Siyasi Partiler Kanunu, Sendikalar Yasası, Anayasa ve Seçim Kanunu başta olmak üzere tüm yasaların gözden geçirilmesi ve değiştirilmesinin, silahlı kuvvetlere saygı ve ne sivillerin ne askerinin kendi yetki alanı dışına çıkmamasının, son olarak ise bu anlayışın dâhilî altyapısının inşa edilmesinin önemi büyüktür. Bunların haricinde darbe öncesi dönemde planlanan yatırımların, yapılması düşünülen reformların yeniden gündeme alınıp bir an önce hayata geçirilmesi bir diğer önemli noktadır.

Bilindiği üzere teşebbüs sonrasında başta kamu kurumlarında olmak üzere çok ciddi bir tasfiye süreci başlatılmış bu kapsamda binlerce kamu çalışanı açığa alınmıştır. Benzeri bir anlayış özel sektörde de benimsenmiş başta eğitim sektörü olmak üzere birçok sektörde birçok kuruluş FETÖ ile bağlantılı olduğu gerekçesiyle kapatılmaya başlanmıştır. Birçok kişi ve kurumdan sürece ilişkin mağduriyet haberleri gelmektedir. Bu tarz toplu tasfiye süreçlerinin hata payını yükseltme ihtimali son derece yüksektir, bu bağlamda tasfiyelerde azami özen gösterilmesi, mağduriyetlerin giderilmesi noktasında gerekli hassasiyetlerin gösterilmesi oldukça önemlidir.

Son olarak FETÖ'ye değinmek yerinde olacaktır. FETÖ soruşturmanın kapsamında şu ana değin binlerce kişi ya gözaltına alınmış, ya tutuklanmış ya açığa alınmış yahut haklarında soruşturma açılmıştır. Tüm bu sürecin hukuki süreçte uygun olarak yürütülmesi ve adaletten yarılmaması son derece önemlidir. Bu bağlamda "Ey mü'minler! Allah için hakbelen ayakta tutan hakimler ve adaletle şahidlik eden kimseler olun. Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletsizliğe götürmez. Adalet yapın ki, o talabaya en çok yakın olmanız Allah'dan kor-

kan. Çünkü Allah yaptıklarınızdan haberdardır" (Maide:8) ayeti-ilkesi doğrultusunda hareket edilmesi hayati öneme sahiptir. Masumiyet kartesi unutulmamalıdır.

Örgüte ilişkin unutulmaması gereken bir diğer önemli nokta ise örgütün bundan sonraki süreçte de harekete geçebilme ihtimalidir. Bu ihtimale binaen bir an önce her ne pahasına olursa olsun örgüt lideri Fetullah Gülen'in Türkiye'ye getirilmesi ve örgütün üst düzey yönetiminin etkisiz hale getirilmesi tehlikenin en aza indirgenmesinde yalıtım bertaraf edilmesinde son derece önemlidir. Bununla birlikte örgüt mensubu birçok insanın safiyane duygularla hareket ettiği de bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla örgütün yönetim kademesine neva görülen muamelelerin tüm örgüt mensuplarına uygulanmaması, suçla bulaşmamış mensupların süreçten zarar görmesinin engellenmesine hatta bu insanların kazanılmasına vesile olabileceği söylenebilir. Neticede bu vatandaşların da Türk vatandaşları olduğu, diğer bir deyişle devletin sorumluluğu altında olduğu unutulmamalıdır. Her şeyden önce böylece bir tavır, hak-bakuku emreden bir dinin emridir.

Sonuç olarak Türkiye'nin ciddi bir badire atlattığı, ancak bu süreçten ülkenin birliklik, diyalog, uzlaşma gibi önemli kazanımlarla çıktığını söylemek mümkündür. Bu kazanımların gelecekte de kaybedilmemesi ve geçmiş dönemde bugünlere sebep olan hatalardan ders alınması, dışlayıcı değil kucaklayıcı bir eylem ve söylemin benimsenmesi halinde ülkeyi parlak bir geleceğin beklediğini söylemek mümkündür. Bu yeni süreçte hıyaka, adalet, hakkaniyete, işbirliğine, ortak akla, uzlaşıya gerekli değer verilmesi hayati öneme sahiptir.

Dipnotlar

- 1 <http://www.turkmenistan.com.tr/din-ve-sosyal-haberler/1411873.htm>
- 2 <http://www.milliyet.com.tr/marokk-ekonomi-istatistikleri-donemli-ekonomi-yildizi-2280228> <http://www.hurriyet.com.tr/yasam/1411873.htm>
- 3 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 4 <http://www.milliyet.com.tr/terlemler-ekonomi-istatistikleri-ekonomi-yildizi-2279874>
- 5 <http://www.milliyet.com.tr/terlemler-ekonomi-istatistikleri-ekonomi-yildizi-2279874>
- 6 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 7 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 8 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 9 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 10 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>

- 11 <http://www.yasam.com.tr/din-ve-sosyal-haberler/1411873.htm>
- 12 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 13 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 14 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 15 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 16 <http://www.milliyet.com.tr/terlemler-ekonomi-istatistikleri-ekonomi-yildizi-2279874>
- 17 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 18 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 19 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 20 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 21 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 22 <http://www.milliyet.com.tr/terlemler-ekonomi-istatistikleri-ekonomi-yildizi-2279874>
- 23 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 24 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 25 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 26 <http://www.milliyet.com.tr/terlemler-ekonomi-istatistikleri-ekonomi-yildizi-2279874>
- 27 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 28 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 29 <http://www.milliyet.com.tr/terlemler-ekonomi-istatistikleri-ekonomi-yildizi-2279874>
- 30 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 31 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 32 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 33 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 34 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 35 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 36 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 37 <http://www.milliyet.com.tr/terlemler-ekonomi-istatistikleri-ekonomi-yildizi-2279874>
- 38 <http://www.milliyet.com.tr/terlemler-ekonomi-istatistikleri-ekonomi-yildizi-2279874>
- 39 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 40 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 41 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 42 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 43 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 44 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 45 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 46 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 47 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 48 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 49 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 50 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>
- 51 <http://www.haberler.com/gundem/haber/1268102-darbe-olusumu-istatistikleri-1411873.htm>